

**BOSHLANG'ICH TA'LIMDA IMLOVIY SAVODXONLIKNI
SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI**

Navruzova Sevinch Bahodir qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3- bosqich talabasi

E-mail: navruzaasevinch@gmail.com

Tel: +998979444600

Mamatova Maftuna Uigin qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

E-mail: mamatovamaftuna551@gmail.com

Tel: +9989505254292

Annotasiya: Ushbu tezisda boshlang'ich ta'limda imloviy savodxonlikni shakllantirishning psixolingvistik asoslari va metodik yondashuvlari tahlil qilinadi. O'quvchilarning yosh xususiyatlari, kognitiv rivojlanishi hamda yozma nutq malakasini shakllantirishda ko'rgazmali vositalar, bosqichma-bosqich o'qitish, interfaol metodlarning samaradorligi yoritiladi. Tadqiqot imloviy xatolarni tipologik o'rganish va ularni bartaraf etish strategiyalariga asoslanib, boshlang'ich sinflarda to'g'ri yozuv malakasini rivojlantirishning samarali yo'llarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, imloviy savodxonlik, to'g'ri yozuv, psixolingvistika, kognitiv rivoj boshlang'ich ta'lim, imlo qoidalari, ko'rgazmali vositalar, bosqichma-bosqich o'qitish

Annotation: This thesis analyzes the psycholinguistic foundations and methodological approaches to developing spelling literacy in primary education. It examines learners' age characteristics, cognitive development, and the effectiveness of visual aids, step-by-step instruction, and interactive methods in forming writing skills. The study, based on a typological analysis of spelling errors and strategies

for eliminating them, presents effective ways to improve correct writing skills in primary school learners.

Keywords: primary education, spelling literacy, correct writing, psycholinguistics, cognitive development, spelling rules, visual aids, step-by-step teaching.

Аннотация: В данной тезисной работе анализируются психолингвистические основы и методические подходы к формированию орфографической грамотности в начальном образовании. Освещаются возрастные особенности учащихся, их когнитивное развитие, а также эффективность наглядных средств, поэтапного обучения и интерактивных методов в формировании навыков письменной речи. Исследование, основанное на типологическом изучении орфографических ошибок и стратегий их устранения, показывает эффективные пути развития навыков правильного письма у учащихся начальных классов.

Ключевые слова: начальное образование, орфографическая грамотность, правильное письмо, психолингвистика, когнитивное развитие, орфографические правила, наглядные средства, поэтапное обучение.

KIRISH

Yurtimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli ta'lim islohotlari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-2021-yillarda va 2022-2026-yillarga mo'ljallangan rivojlanish strategiyalarining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida Inson kapitalini rivojlantirish tamoyiliga asoslanadi. Bu islohotlar yosh avlodning global talablar darajasida bilim olishi, xalqaro ta'lim standartlari (PISA, PIRLS, TIMSS) asosida kasbiy kompetensiyalarni egallashi hamda XXI asrning zarur ko'nikmalari hisoblangan tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

Xususan, boshlang'ich ta'lim tizimi uzluksiz ta'lim zanjirining asosiy bo'g'ini bo'lib, o'quvchilarning umumiy savodxonligini, ayniqsa, imloviy savodxonlik asoslarini puxta shakllantirish dolzarb pedagogik va lingvistik vazifa

sifatida namoyon bo'lmoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'qish va yozish malakalarini o'zlashtirish o'quv faoliyatining eng murakkab psixolingvistik jarayonlaridan hisoblanadi. Chunki to'g'ri yozuv malakasi nafaqat yozma nutq rivojining boshlang'ich bosqichi, balki o'quvchining kommunikativ, kognitiv va ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarini rivojlantirishning asosi hisoblanadi. Shuningdek, u keyingi ta'lim bosqichlaridagi fanlarni (tilshunoslik, adabiyot, tarix, aniq fanlar) muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun ham mustahkam poydevor vazifasini bajaradi.

ASOSIY QISM

Boshlang'ich sinf o'quvchilari savod o'rgatish jarayonida psixolingvistik rivojlanishning muhim bosqichidan o'tadilar: tovush-harf tahlili va sintezidan, fonetik idrokdan to morfologik va sintaktik yozuvga o'tish amalga oshadi. Ularning yosh xususiyatlari, kognitiv faolligi, ixtiyoriy diqqat va xotira jarayonlari (ayniqsa, qisqa muddatli xotira) yozma nutqning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu esa yozma nutqning shakllanishida ko'plab xatoliklar, xususan, disgrafiya va disleksiyaning boshlang'ich ko'rinishlariga o'xshash imloviy xatolarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Shu boisdan imloviy savodxonlikka o'rgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar (masalan, IKT-asosida o'qitish), neyropsixologik yondashuvga asoslangan ko'rgazmali vositalar, bosqichma-bosqich o'qitish (differensiallashgan yondashuv), loyihaviy ishlar hamda interfaol metodlardan (guruh ishlari, didaktik o'yinlar) oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon zamonaviy ta'lim metodikasida "Ko'nikmani egallash nazariyasi" (Skill Acquisition Theory) kabi nazariyalar bilan ham mustahkamlanadi.

Mazkur tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilari yozma ishlarida uchraydigan imloviy xatolarni tipologik o'rganish, ularni psixolingvistik va lingvistik mexanizmlarga asoslangan holda tahlil qilish, eng ko'p uchraydigan xatolarni bartaraf etish strategiyalarini ishlab chiqish hamda boshlang'ich sinflarda to'g'ri yozuv malakasini rivojlantirishning samarali, ilmiy asoslangan yo'llarini asoslab berishga qaratilgan.

Boshlang'ich ta'limda imloviy savodxonlikning psixolingvistik asoslari

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqning shakllanishi neyropsixologiya va psixolingvistika fanlari bilan chambarchas bog'liq holda ularning individual psixologik va lingvistik rivojlanish qonuniyatlariga bo'ysunadi. Bu davrda nutq faoliyati mexanizmlarining markaziy nerv tizimidagi muvozanatlashuvi yakunlanadi. Ayniqsa, idrokning barqarorlashuvi, mantiqiy xotiraning faollashuvi, tafakkurning mantiqiylashuvi hamda ixtiyoriy diqqatning boshqarila boshlashi imloviy ko'nikmalarning shakllanishida hal qiluvchi omillar hisoblanadi. Psixolingvistik nuqtai nazardan, yozish jarayoni o'ta murakkab sensorimotor harakat bo'lib, u boladan bir vaqtning o'zida quyidagi funksiyalarni ongli boshqarishni talab qiladi: Fonetik anglash (eshitish) — tovushni eshitish, uni boshqa tovushlardan differensial ajrata olish; Grafik anglash (ko'rish) — tovushni ifodalovchi mos grafik belgini (harfni) anglash va eslab qolish; Kinestetik anglash (yozish) — harfni qo'l mushaklari orqali yozish, ya'ni motor koordinatsiya. Ushbu murakkab jarayonni samarali tashkil etish o'quvchi nutqini strukturaviy rivojlantirish, imloviy malakalarni avtomatlashtirish va keyinchalik disgrafiya kabi yozma nutq buzilishlarining oldini olishga xizmat qiladi.

Savod o'rgatish jarayonida metodik yondashuvlar

Boshlang'ich sinflarda imloviy savodxonlikni shakllantirishda qo'llaniladigan metodik yondashuvlar didaktikaning asosiy tamoyillari – izchillik, ilmiylik, onglik va faollik tamoyillariga asoslanadi. Bosqichma-bosqich o'qitish (prosedural yondashuv) — o'quvchining psixikasining tabiiy rivojlanishiga mos ravishda materialni soddamurakkab tamoyili asosida berishni taqozo etadi. Dastlab harflarni to'g'ri o'qish va yozishdan boshlanadi, so'ngra tovush–harf munosabatini (fonema-grafema) puxta o'zlashtirishga o'tiladi. Grafik malakalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilib, yozuvning 65 gradus qiyaligi, harflararo va so'zlararo oraliqni saqlash kabi kaligrafik qoidalar mustahkamlanadi. Bu bosqichlilik o'quvchida dastlabki tasviriy yozuvdan analitik-sintezlovchi yozuvga o'tishni ta'minlab, mustahkam, avtomatlashtirilgan imloviy ko'nikma hosil qiladi.

Ko'rgazmali vositalardan samarali foydalanish yozuv jarayonini vizual-audial-kinestetik (VAK) kanallar orqali qabul qilishni ta'minlab, o'quvchi vizual xotirasi va idrokini faollashtiradi. Alfavit kartochkalari, maxsus grafik sxemalar, rangli belgilar bilan ajratilgan qoidalaridan foydalanish imloviy qoidalarni ongi va amaliyoti asosida o'zlashtirishga yordam beradi. Interfaol metodlar va ta'lim texnologiyalari esa kommunikativ yondashuvga asoslanib, o'quvchilar faolligini oshiradi. Juftlikda va kichik guruhlarda ishlash (peer tutoring) orqali o'quvchilarning bir-birini nazorat qilishi, "Top, tuzat, yoz!" kabi o'yin orqali o'rgatish metodlari esa xatolarni tuzatishda tanqidiy fikrlashni shakllantiradi.

Imloviy xatolarni tipologik tahlil qilish va ularni bartaraf etish strategiyalari

Savod o'rgatish amaliyotida o'quvchilar yozma ishlarida uchraydigan xatolarni tahlil qilish imloviy savodxonlikni oshirishning asosiy boshlang'ich nuqtasidir. Xatolar quyidagi tipologik guruhlariga bo'linadi: Fonetik xatolar — tovush–harf munosabatini noto'g'ri anglash, talaffuzdagi nuqsonlarni yozuvga ko'chirish; Grafik xatolar (kaligrafik xatolar) — harflarni noto'g'ri shakllantirish, ulash usullariga rioya qilmaslik, bu ko'pincha noaniq motorika bilan bog'liq bo'ladi; Morfologik xatolar — so'z tarkibi va qo'shimchalarning imlo qoidalarini bilmaslik sababli yuzaga keladi, bu til tizimini anglashdagi kamchiliklarni ko'rsatadi; Punktuatсион xatolar — gap bo'laklari munosabati, intonatsiya va sintaktik qurilishni anglamaslik oqibatida tinish belgilarini noto'g'ri qo'llash. Ushbu xatolarni bartaraf etish quyidagi samarali strategiyalarga asoslanadi: Differensial tahlil — har bir o'quvchining yozma ishini tahlil qilib, uning xatolarining tipini va manbasini aniqlash; Grafik treninglar va korreksiya mashqlari — grafik xatolarni tuzatish uchun maxsus yozuv daftarlari va takroriy mashqlar o'tkazish; Individual yondashuv (Remedial o'qitish) — xato tipi aniqlangan o'quvchiga uning zaif tomoniga mos qo'shimcha korreksion topshiriqlar berish; Kompleks mustahkamlash — Diktantning turli shakllari, izohli o'qish va o'z-o'zini tekshirish orqali imloviy ko'nikmalarni avtomatlashtirish. Zamonaviy Texnologiyalardan Foydalanishning O'рни

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi imloviy savodxonlikni o'rgatishda yangi didaktik imkoniyatlar yaratmoqda. Dasturiy ta'lim platformalari, interaktiv doskalar, multimediya materiallari bolaning vizual va audial qabulini birgalikda faollashtirib, uning o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi. Bugungi raqamli mediamakon o'quvchilarning axborot oqimiga tez moslashayotganini hisobga olsak, o'qituvchi AKT vositalarini shunchaki qo'llash emas, balki ularning e'tiborini to'g'ri lingvistik materialga yo'naltirishi, jumladan, elektron imlo tekshiruvchilardan ongli foydalanish madaniyatini shakllantirishi muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Texnologiyalar individual o'rganish trayektoriyalarini yaratish, xatolarni tezkor aniqlash va darhol qayta aloqa (feedback) berish imkonini taqdim etadi, bu esa ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. O'zbek tilining imlosini o'rgatishda faqatgina grammatik qoidalarni yodlash emas, balki til hodisalarining amaliy mexanizmlarini tushuntirish talab etiladi.

Leksik-grafik treninglar: o'quvchilarda so'zlarning vizual obrazini yaratish uchun mo'ljallangan mashg'ulotlar. Masalan, "Diktant yozuvchi ko'z" usuli, bunda o'quvchi qiyin so'zni (masalan, "mustaqillik", "rivojlanish") bir necha soniya diqqat bilan ko'rib, so'ngra ko'zini yumib, uni havoda yozadi va nihoyat daftarga tushiradi. Bu vizual xotirani imloviy xotira bilan bog'laydi.

Fonetik yozuv va morfologik tekshirish: O'zbek tilida ba'zi tovushlar bir-biriga ta'sir qilishi natijasida yuzaga keladigan assimilyatsiya va dissimilyatsiya hodisalari (masalan, keldik talaffuz qilinishi, lekin keldik yozilishi) murakkablik tug'diradi. O'qituvchi o'quvchiga talaffuz va yozuv o'rtasidagi farqni ongli tushuntirishi, so'ngra o'zakni o'zgartirib bo'lmasligi to'g'risidagi morfologik tamoyilni eslatishi kerak.

Maxsus lug'at ishi: "Yodlash uchun so'zlar" nomli daftar yuritish orqali tarixiy (an'anaviy) imloga asoslangan so'zlar (masalan, bir qancha arabcha va forscha o'zlashmalar) ustida muntazam ishlash. Lug'at ishi so'zning ma'nosini

tushunish, uni gapda qo'llash va imlosini eslab qolishni o'z ichiga olgan kompleks yondashuvni taqozo etadi.

Imloviy kompetensiyani diagnostika qilish, monitoring qilish va baholash Samarali ta'lim jarayoni imloviy ko'nikmalarning holatini aniq o'lchashga asoslanadi.

Diagnostika turlari: An'anaviy nazorat diktantlaridan tashqari, imloviy kompetensiyani funksional jihatdan baholovchi testlar qo'llaniladi:

Nuqsonli matn bilan ishlash: O'quvchiga ataylab imloviy xatolar kiritilgan matn beriladi va u xatolarni topib, asoslashi talab etiladi. Bu o'z-o'zini nazorat qilish va qoidani amalda qo'llash malakasini rivojlantiradi.

Grafik diktant: Harflar, ularning elementlari va bo'g'inlar ustida tezkor yozuv mashqlari o'tkazish orqali motorika va diqqatni jamlash qobiliyati baholanadi.

Baholash kriteriyalari: Baholash faqatgina xatolar soniga emas, balki xato turi va xato sababiga qarab differensial yondashuvni talab qiladi. Masalan, harfni tushirib qoldirish (fonetik xato) yoki qo'shimchani noto'g'ri yozish (morfologik xato) turli xil og'irlikda baholanishi lozim. Asosiy kriteriy — o'quvchining belgilangan muddat ichida yozma nutqni qanchalik avtomatlashtirgani va ongli ravishda qoidalarini qo'llay olishidir.

Monitoring: Dastlabki (kirish), oraliq va yakuniy diagnostikalar natijalarini to'plab, o'quvchi progressini grafik ko'rinishda kuzatib borish o'qituvchiga keyingi darslarni rejalashtirishda aniq yo'nalish beradi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot boshlang'ich ta'limda imloviy savodxonlikni shakllantirishning ilmiy-amaliy asoslarini tahlil qildi va bu malakani rivojlantirishning samarali yo'llarini asoslab berdi. To'g'ri yozuv malakasi o'quvchining yozma nutq, kognitiv rivojlanish va umumiy o'quv faoliyatidagi muvaffaqiyatining mustahkam poydevori hisoblanadi. Uning shakllanishi psixolingvistik va sensorimotor jarayonlarni ongli boshqarishni talab qiladi. Shu

boisdan, imloviy savodxonlikka erishishning samarali yo'li differensial, individuallashtirilgan metodlarni, o'zbek tilining fonematik va morfologik tamoyillariga asoslangan lingvistik tahlilni hamda zamonaviy AKT vositalarini o'zaro integratsiyalashdan iborat. Shuningdek, imloviy xatolarni bartaraf etishda an'anaviy yondashuvdan voz kechib, xatolarni tipologik tahlil qilish va ularning sababiga ko'ra maqsadli, korreksion mashg'ulotlar o'tkazishga ustuvorlik berish muhimdir. Xulosa qilib aytganda, tadqiqot imloviy savodxonlikni shakllantirishdagi mavjud muammolarni bartaraf etish uchun metodik, lingvistik va didaktik yondashuvlarni uzviy sintez qilish zarurligini isbotladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017–2021-yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasi. – Toshkent, 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. "Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standarti". – Toshkent, 2020.
4. G'afforova, T. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga savod o'rgatish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
5. Xolmatova, M., Raxmonova, D. Ona tili o'qitish metodikasi (boshlang'ich sinflar uchun). – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Yo'ldosheva, N. Psixolingvistika asoslari va nutqni rivojlantirish nazariyasi. – Toshkent: Universitet, 2018.
7. Vygotsky, L.S. Myshlenie i rech. — Moskva: Pedagogika, 1982.
8. Leontev, A.A. Psixolingvistika asoslari. — Moskva: Smysl, 2003.
9. Anderson, J.R. Skill Acquisition Theory. – N.Y.: Psychology Press, 2014.
10. G. Chomsky, C. Chomsky. The Acquisition of Written Language: Orthographic and linguistic development. – Harvard University Press, 2010.
11. Snow, C.E., Burns, M.S., Griffin, P. Preventing Reading Difficulties in Young Children. – Washington, D.C.: National Academy Press, 1998.

12. Perfetti, C. Reading Ability: Lexical quality hypothesis. – Journal of Educational Psychology, 2007.
13. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Boshlang'ich sinflarda savod o'rgatish bo'yicha metodik qo'llanma. – Toshkent, 2021.
14. Rasulov, R., Nurmatova, M. O'zbek tilining imlo qoidolari sharhi. – Toshkent: Akademnashr, 2020.

